

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin
Historické vědy
Historie – obecné dějiny

NĚMECKO-AMERICKÉ VZTAHY V ÉŘE KANCLÉŘE LUDWIGA
ERHARDA

GERMAN–AMERICAN RELATIONS
IN THE ERA OF THE CHANCELLOR
LUDWIG ERHARD

Teze disertační práce

PhDr. Petr Janoušek

Vedoucí práce – Doc. PhDr. Václav Horčíčka, Ph.D.

2013

Úvod

Předkládaná disertační práce se zaměřuje na vztahy Spolkové republiky a Spojených států v letech 1963 až 1966, kdy německým kancléřem byl Ludwig Erhard a v čele ministerstva zahraničí stál Gerhard Schröder.

Erhard, dřívější úspěšný ministr hospodářství, do kancléřského úřadu přicházel s odlišnými představami o zahraniční politice než jeho předchůdce a první poválečný kancléř Konrad Adenauer, který se zejména v závěrečné fázi své vlády soustřeďoval na spolupráci s Francií, což se v roce 1963 projevilo i uzavřením Elysejské smlouvy. Erhard chtěl naopak zintenzivnit spolupráci SRN s Washingtonem, jež v posledních letech Adenauerova období utrpěla určité šrámy. Partnerem Erharda na americké straně byl Lyndon Baines Johnson, který se stal prezidentem USA rovněž v roce 1963 po atentátu na Johna Fitzgeralda Kennedyho. Úskalím ovšem bylo, že Johnsonovi zahraniční politika nebyla tak vlastní jako jeho předchůdci.

Širší kontext vztahů mezi USA a SRN v letech 1963 až 1966 navíc spoluurčovala rozdílná východoevropská politika obou států. Zatímco v případě Německa stále působila dlouhodobá frustrace z rozdělení na dva státy (Adenauer jí dal výraz v takzvané Hallsteinově doktríně uplatňované od roku 1955), Spojené státy začaly v této době intenzivněji hledat možnosti mírové koexistence se sovětským blokem, což znamenalo také respekt ke geopolitickému statu quo.

Vzájemné kontakty Bonnu a Washingtonu byly v tomto konfliktu ovlivňovány i dalšími okolnostmi. Lyndon Johnson se musel věnovat stále ožehavějšímu válečnému konfliktu ve Vietnamu, ale také řešit problém vlastnictví jaderných zbraní, neboť nukleární ambice se objevovaly u stále většího počtu států. Američané stáli před základní volbou: vydat se cestou společného sdílení jaderných zbraní v rámci západního bloku, anebo se pokusit o dohodu s Moskvou a určit tak širší rámec pro jejich nešíření. (Třetí možností pak bylo tyto dva přístupy nějakým způsobem zkombinovat.) První variantu reprezentoval návrh na vznik Mnohostranných sil (MLF), které měly sdílením zbraní přispět k uspokojení nukleárních aspirací západoevropských spojenců. Po několika letech jednání se ale prosadila varianta druhá, již představovala Smlouva o nešíření jaderných zbraní (NPT), uzavřená v roce 1968.

Johnsonova vláda projekt MLF zdělila po svých předchůdcích. Původní idea pochází již z období vlády republikánského prezidenta Dwighta Eisenhowera. Jeden z prvních kroků směrem k projektu představovala v srpnu 1960 zpráva amerického

diplomata Roberta Bowieho. Podstatou projektu MLF bylo zapojit do nukleárního vyzbrojování ty státy, které o to projevovaly stále větší zájem, tedy Německo a Itálii. Američané ale zároveň nechtěli nad jadernými zbraněmi ztratit kontrolu. Jádrem návrhu na MLF bylo vytvoření námořních sil, které by nesly rakety Polaris pod společnou kontrolou zemí NATO. Postupně přitom byla revidována původní představa o tom, že by tato flotila měla být složena z ponorek. Od jara roku 1963 totiž začal na základě diplomatických a právních rozborů převažovat názor, že výhodnější řešení představuje lodní flotila.

V období, které je tématem této práce, Spolková republika a Spojené státy spolu o projektu MLF vedly mnohá jednání, aniž by to ve výsledku přineslo zásadní výsledek. Přesto je zajímavé sledovat, jak se tento projekt rodil, jak byl projednáván, jakými proměnami procházel a také s jakými problémy se potýkal, jakož i to, proč byl a jak byl nakonec americkou stranou „zapomenut“, a jaké důsledky to mělo na straně německé. Umožňuje to ukázat každodennost mezinárodní diplomacie a politiky, ale i její slepé uličky.

Léta 1963 až 1966 jsou totiž klíčovým obdobím, kdy americká vláda od MLF postupně přecházela k NPT – a vztahy mezi USA a SRN komplikovalo, že to do jisté míry bylo proti vůli Bonnu, který za vlády Erharda o uskutečnění MLF velmi silně usiloval. Z dlouhodobého hlediska se pak NPT na rozdíl od MLF ukázala jako velice životaschopný projekt.

Při průzkumu sledovaného období bylo nutné nemalou pozornost věnovat také druhému klíčovému problému v německo-amerických vztazích, tedy narůstajícím nákladům na udržování americké vojenské přítomnosti v Evropě, která zatěžovala zejména státní rozpočet USA. Počet amerických vojáků v západní Evropě se po druhé světové válce postupně měnil. V roce 1950 jich tu bylo dislokováno více než 100 tisíc, do roku 1953 jejich počet stoupl na více než 400 tisíc. Od roku 1953 jich pak nikdy nebylo méně než 300 tisíc, z toho ve Spolkové republice méně než 200 tisíc. Náklady na vojáky umístěné v Evropě americkou stranu stály obrovské sumy a poškozovaly americkou platební bilanci a ekonomiku. Například v roce 1961 obranné výdaje v zahraničí přispěly k platebnímu deficitu USA asi třemi miliardami dolarů. Americké vlády se pokoušely tyto náklady optimalizovat tím, že se snažily se Spolkovou republikou dohodnout na jejich kompenzaci, mimo jiné Němci měli nakupovat ve Spojených státech vojenské vybavení.

Dohoda v tomto znění byla uzavřena na podzim 1961. Německé offsety se skládaly z více částí. Bonn měl mimo jiné nakupovat americké zbraně a zároveň od Washingtonu dostávat náhradní díly. Do offsetových dohod se v průběhu let započítávaly i nevojenské nákupy, finanční opatření jako byly třeba německé nákupy amerických vládních cenných papírů a konečně také přímá německá podpora amerických sil. Od poloviny roku 1961 se německé offsetové závazky blížily nákladům Američanů na udržování jejich sil v Evropě. (Dohody, které byly obnoveny v letech 1963 a 1965, dosahovaly výše téměř 700 milionů dolarů za rok.)

Výše těchto offsetových nákladů ovšem začínala zatěžovat i německý rozpočet, a tak se nutně stávala tématem vnitroněmecké politiky i mezinárodních rozhovorů, které jsou základním stavebním kamenem této práce.

S tím úzce souvisí i poslední nevyhnutelné téma této práce, totiž Erhardův pád jako kancléře.

Stav výzkumu

Léta 1963 až 1966 představují most mezi érou Konrada Adenauera a velkou koalicí, kde již ministerstvo zahraničí řídil sociální demokrat Willy Brandt. Fakt, že v těchto letech nebyla uzavřena žádná přelomová dohoda, je přitom jedním z důvodů, proč se historikové této etapě německé zahraniční politiky systematicky dosud příliš nevěnovali. Bez výhrady to lze říci především o české historiografii, neboť ta svou pozornost věnovala převážně rodící se východní politice Spolkové republiky (například Soběhart, Radek: *Východní politika Willyho Brandta* (disertační práce), Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011). Avšak ani němečtí odborníci doposud Erhardovu zahraniční politiku detailně neprozkoumali a v jejich pracích Erhard jako kancléř zůstává ve stínu svého předchůdce Konrada Adenauera. Některé studie jsou však přesto k dispozici (mimo jiné Schertz, Adrian W.: *Die Deutschlandpolitik Kennedys und Johnsons*, Köln 1992).

Erhardova politika se ovšem v podání německých expertů nevyhnula srovnávání s jeho předchůdcem, respektive s Adenauerovou politikou poté, co předal úřad. Historici tak zmapovali, jak se za Erharda odvíjel konflikt mezi příznivci atlantické spolupráce a tzv. gaullisty, kteří se pod Adenauerovou záštitou zaměřovali na Francii (Granieri, Donald J.: *The ambivalent Alliance. Konrad Adenauer, The CDU/CSU and the West 1949-1966*, New York 2003).

Pro americkou historiografii při analýzách Johnsonovy vlády je pochopitelně nejdůležitějším tématem Vietnam. Systematických prací mapujících Johnsonův vztah k Evropě proto nebylo napsáno mnoho. Nejpropracovanější pochází z pera Thomase Alana Schwartze, který Johnsona líčí poměrně v příznivém světle (Schwartz, Thomas Alan: Lyndon Johnson and Europe, Cambridge (Massachusetts), London 2003). Častěji je ovšem Johnson vykreslován jako politik, jemuž zahraniční politika nebyla tolik vlastní - kritičtější k němu je například Robert Dallek (Dallek, Robert: Lyndon B. Johnson: Portrait of a President, New York 2004).

Můj vlastní výzkum historického materiálu vyrůstá především z půlročního pobytu ve Spojených státech, kde jsem shromažďoval dokumenty z amerického zahraničního úřadu (State Department) tak, se nacházejí zejména v National Archives, College Park. Toto místo disponuje nejen vlastními sbírkami, nýbrž i kopiemi dokumentů, které vlastní prezidentská Johnsonova knihovna. Dalším pilířem mé disertace se stal také průzkum berlínského archivu ministerstva zahraničí: Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. Samozřejmě bylo prostudováno vydaných archivních sbírek, příslušné memoárové i sekundární literatury, novin nebo časopisů. V dnešní informační době jsem nevynechal ani některé dokumenty, které je možné nalézt na internetu, kupříkladu právě na stránkách Johnsonovy prezidentské knihovny. Některé články v německých novinách jsem pak načerpal z archivu mnichovského Ústavu pro soudobé dějiny (Institut für Zeitgeschichte).

Klíčové kapitoly

Disertace je rozčleněna do tří chronologicky navazujících kapitol.

První kapitola se týká konce roku 1963 a následného roku 1964. V mém pojetí se v tomto období soustřeďuji především na vyjednávání o projektu Mnohostranných sil (MLF), do kterého zejména Ludwig Erhard vkládal velké naděje. Na americké straně MLF dojednával zvláštní úřad, který 24. ledna vytvořil ještě prezident John Fitzgerald Kennedy. Do jeho čela byl vybrán Livingston Merchant, který měl v čele amerického týmu diskutovat s ostatními členskými státy NATO o technických právních a finančních aspektech projektu. Hlavní odpovědnost za politická vyjednávání pochopitelně ležela na nejvyšší politické úrovni. Klíčovými osobami byli Johnson a Erhard.

O MLF se jednalo již na první schůzce Erharda a Johnsona v jejich funkcích, která se uskutečnila 28. a 29. prosince 1963. Stejně jako při pozdějších jednáních na všemožných úrovních se však nepodařilo dát MLF definitivní podobu. Jedním z důvodů, proč tomu tak bylo, je, že další státy, které se měly MLF účastnit, byly od počátku rezervovanější než Bonn. Při popisu let 1963 a 1964 jsem stejně jako v následujících obdobích pečlivě dokumentoval jednání německých a amerických představitelů. Po prostudování mnoha archivních záznamů jsem vycházel nejen z mítinků vrcholných představitelů, ale i ze schůzek zástupců diplomatického sboru.

V roce 1964 byl projekt MLF dominantním tématem německo-amerických vztahů. Atmosféru v západním bloku jsem se v tomto období pokoušel dokreslit i tím, jak se vyvíjely vztahy Bonnu s Paříží. Na schůzce mezi Erhardem a francouzským prezidentem Charlesem de Gaullem, která se uskutečnila 4. července 1964, byly rozpory mezi oběma státníky jasně patrné. De Gaulle kritizoval to, že se Erhard příliš upíná směrem ke Spojeným státům. Německý kancléř naopak odmítal, že by byl vazalem Washingtonu. De Gaulle a Erhard rovněž hovořili o projektu MLF, který francouzskému prezidentovi nebyl příliš po chuti. Pokoušel se od něj Bonn odradit tím, že takticky nabízel účast na francouzském jaderném projektu. Zůstává však otázkou, jak vážně míněná tato nabídka byla. De Gaulle každopádně v Evropě usiloval o vůdčí roli pro Francii.

S koncem roku 1964, jak se snažím dokázat, zmizela praktická naděje na uskutečnění projektu MLF. Na americké straně byla jasně patrná narůstající nechuť k projektu. Výraznější pochyby měl i Johnson. Situaci spíše zkomplikovali Britové se svým návrhem na Atlantické jaderné síly (ANF). Londýn přišel s variantou, kdy by se MLF stalo součástí širšího projektu – právě ANF. Základem ANF byla úvaha, podle které by kromě smíšených posádek existoval také příspěvek v podobě britských bombardérů a amerických a britských ponorek. Myšlenka na vznik ANF však Londýnu spíše sloužila jako taktický prvek, jak rozbít MLF.

Rok 1964 pro Spolkovou republiku končil spíše zklamáním. Právě v této době se jasně ukázalo, že koncept MLF přestává být uskutečnitelný. Již v lednu 1965 také Johnson nechal rozpustit zvláštní úřad pro vyjednávání o MLF. I když se o projektu dále jednalo a Němci tlačili na jeho vznik, jednalo se již o iniciativu, která byla odsouzena

k neúspěchu. Johnson se naopak na konci roku 1964 dočkal osobního triumfu, když v prezidentských volbách porazil republikánského protivníka Barryho Goldwatera.

Druhá kapitola se věnuje roku 1965. Do něj Erhard vstupoval jako kancléř, jehož postavení uvnitř CDU bylo oslabené. Stranu neustále rozděloval spor mezi gaullistickým a atlantickým křídlem. Útokům ze strany Franze Josefa Strauße a dalších gaullistů musel čelit zejména ministr zahraničí Gerhard Schröder, čímž také utrpěla Erhardova autorita. Erhard se navíc musel vyrovnat s kritikou svého předchůdce Konrada Adenauera.

Ten neustále opakoval, že Bonn musí více spolupracovat s Paříží. Konfrontaci v tomto duchu přinesl sjezd CDU, který začal 28. března 1965 v Düsseldorfu. Johnsonovi naopak v roce 1965 čím dál tím více přiděloval vrásky na čele vietnamský konflikt, který tak čím dál tím více ovlivňoval i další oblasti Johnsonovy zahraniční politiky. Během Erhardovy další americké schůzky s Johnsonem, která se uskutečnila 4. června 1965, se probírala řada témat. Pro prezidenta bylo důležité, že Erhard dal najevo připravenost podílet se na vzniku rozvojové banky pro jihovýchodní Asii. Američané před Němci vietnamskou válku obhajovali tím, že je nevyhnutelná poté, co se nepodařilo v posledních letech najít jiné řešení.

Johnson si v roce 1964 dlouho takticky s MLF pohrával. K definitivní změně strategického myšlení podle mého názoru dochází v roce 1965, kdy vrchu začalo získávat dosud spíše nevýrazné dohadování o Smlouvě o nešíření jaderných zbraní (Nuclear Nonproliferation Treaty - NPT). Johnson kvůli tomuto projektu jmenoval zvláštní komisi, které předsedal Roswell Gilpatric, dřívější náměstek ministra obrany. Gilpatric doporučoval, aby se USA plnou silou pustily do vyjednávání o NPT, čemuž byli příznivě nakloněni i Sověti. Američané dospěli k řadě nových premis. Za prvé vycházeli z předpokladu, že rozšíření jaderných zbraní by učinilo celkovou situaci ještě více nepřehlednou. Za druhé považovali za znatelnou a praktickou výhodu to, že politiku nešíření jaderných zbraní podporují Sověti.

Změna politiky v USA tak postupně dozrávala. Do června byl Johnson rozhodnut jít směrem, který navrhoval Gilpatric – tedy naplno podporovat NPT, v podstatě na úkor MLF. Svého poradce pro národní bezpečnost McGeorge Bundyho proto požádal, aby připravil memorandum, jež by vyjadřovalo nový politický směr. Johnson jím dal najevo, že chce mít nad odzbrojovacím procesem dohled. Přední německý gaullista Franz Josef Strauß, který NPT tvrdě odsoudil, dokonce prohlásil,

že by se mohla stát novým Versailles, jelikož může znamenat potvrzení daného statu quo. I NPT přispělo k tomu, že vztahy mezi Spolkovou republikou a Spojenými státy začaly být čím dál tím více problematické. Na Erhardovo postavení to však zatím nemělo vliv. Kancléř si navenek na podzim 1965 potvrdil svou autoritu tím, že triumfoval ve spolkových volbách.

Blok CDU/CSU obdržel 47,6 procent hlasů, byl tedy pouhá tři křesla od absolutní většiny. Zdálo se tak jasné, že bude pokračovat koalice s liberální FDP, což pro gaullisty v rámci CDU představovalo zklamání. Naděje na velkou koalici se sociálními demokraty (SPD) byly v tuto chvíli ztracené. (SPD ale také oproti minulým volbám posílila, když získala 39,3 procenta hlasů.) Noviny ve Spojených státech volební úspěch Erharda mimo jiné interpretovaly jako potvrzení jeho proamerické politiky. Mezi gaullisty a Erhardem se po hlasování odehrál boj o opětovné jmenování ministra zahraničí Gerharda Schrödera. Gaullisté totiž nechtěli, aby Schröder opět šéfoval diplomacii. Erhard si ale nakonec i přes jejich útoky prosadil svou a Schröder se tak opět stal ministrem zahraničí. Jedním z možných vysvětlení, proč Erhard na Schröderovi tolik trval, bylo to, že ho používal jako štít pro odrážení gaullistických výpadů.

Do roku 1966, závěrečného období své vlády, proto Erhard vstupoval v relativně dobré pozici - tomuto období se také věnuje třetí klíčová kapitola mé disertační práce. Falešný pocit jistoty Erhardovi dodávalo nejen vítězství v podzimních volbách, ale i to, jak vůči němu byl Gerhard Schröder loajální. Jak ale upozorňoval kancléřův poradce Horst Osterheld, ze strany Schrödera se také mohlo jednat o taktický tah, který byl jen součástí budoucích vlastních Schröderových kancléřských ambicí. Erhard jako kancléř musel čelit kritice, že není dostatečně aktivní a že nepřichází s vlastními iniciativami. Tento dojem se pokusil změnit iniciativou z 25. března 1966, kdy ve Spolkovém sněmu představil takzvanou Mírovou nótou určenou všem zemím, se kterými měla Spolková republika vztahy, východnímu bloku (kromě NDR) a arabským státům. Její podstatou bylo ujištění, že německý národ chce žít v míru a ve svobodě a také nabídka vyměnit si vzájemná formální prohlášení o ochotě vzdát se násilí.

Spolková republika byla podle Erharda také přesvědčena, že všechny snahy o odzbrojení budou mít naději na úspěch jedině tehdy, když bude snížena samotná příčina napětí, což pro Spolkovou republiku a Evropu znamenalo především vyřešení

německé otázky. Nóta byla západní veřejností přijata vcelku příznivě. Washington ji například chápal jako prostředek ke snížení napětí, Moskva ale reagovala podezřívavě. Jinak však z hlediska budoucího vývoje nóta žádný hlubší dopad neměla. Měla v sobě navíc zakódované problémy typické pro Erhardovu zahraniční politiku – kancléř nedokázal pochopit, že nastal čas pro politickou změnu. Nepochopil realitu uvnitř západního bloku, ani to, jak velice silně vše směřovalo ke snižování napětí mezi bloky. Tento německý deficit pak dokázala vyřešit až Brandtova východní politika.

Rok 1966 byl obdobím, kdy takzvaná offsetová dohoda o amerických a britských vojácích umístěných ve Spolkové republice opět získala větší důležitost. Spojené státy si vzhledem ke komplikující se situaci ve Vietnamu chtěly v Evropě alespoň trochu uvolnit v ruce. Jejich cílem bylo dosáhnout snížení nákladů na vojáky, které v Evropě měly. Johnson již v červnu zřejmě poprvé uvedl, že pro společnou obranu není úplně nutné udržovat všechny americké síly umístěné v Německu. Vytyčil tak směr, kterým se Američané v příštích měsících vydali. Johnson později tvrdil, že kvůli nákladům na americká a britská vojska v Německu hrozilo zhroucení finančních fondů NATO. Upozorňoval na přetrvávající nepochopení: Němci si podle něj mysleli, že platí za cizí armádu na vlastním území. Místo toho však pro Londýn a Washington představuje problém finanční obnos, který vojáci Velké Británie a Spojených států do německé ekonomiky přinášejí.

V červenci se konaly v Severním Porýní-Vestfálsku zemské volby, které se staly jedním z příznaků konce Erhardovy vlády. SPD v nich porazila CDU, za což kromě nespokojenosti se stylem, jakým Erhard vedl svou vládu, mohlo i jisté zpomalení německé ekonomiky po dlouhém období prosperity. Kancléř Erhard proto i vzhledem k výše zmíněným okolnostem potřeboval offsetovou dohodu upravit. Zatímco ale Erhard chtěl, aby se Spolkové republice ulevilo, Johnson měl představy opačné. Kancléř se proto od 24. do 27. září vydal na návštěvu Spojených států, která se stala jeho poslední v úřadě.

Když se Erhard snažil Johnsonovi vysvětlit, že Němci své offsetové závazky dodrží, potřebují ale odklad, narazil na prezidentovu neústupnost. Johnson neustále tvrdil, že současné dohody platí a měly by se dodržet. Erhardovi se během návštěvy nepodařilo získat od Johnsona výrazné ústupky, naopak bylo jasné, že Američané budou dlouhodobě chtít otázku svých sil umístěných ve Spolkové republice řešit. Částečného zmírnění povinnosti hradit náklady za americké jednotky se nakonec podařilo dosáhnout, vzhledem k očekáváním se ale jednalo o nedostatečný úspěch.

Původní dohoda nadále platila. Mnozí obyvatelé Německa tak měli stále pocit, že Spolková republika si musí ve Spojených státech nakupovat vybavení, které ani moc nepotřebuje.

Po návratu z USA se Erhard dostal do ještě větších potíží. Jeho německá politika přešlapovala na místě, kupily se i další problémy. Hlavním momentem a symbolickou poslední kapkou, která rozhodla o konci Erhardovy vlády, tedy vlády muže, který proslul zejména jako ekonom, se nakonec paradoxně stal návrh na zvýšení daní. Tento záměr předložil blok CDU/CSU, menší koaliční strana – liberální FDP – ho však odmítla. Frakce FDP se koncem října rozhodla, že je nutné Erhardovu vládu opustit. Erhard se tak stal kancléřem na odpis a na vývoj další událostí již měl jen velmi omezený vliv. 1. prosince Erhard svou funkci složil, když již dopředu bylo jasné, že vznikne velká koalice a nástupce bude Kurt Georg Kiesinger.

I když Johnson vyšel ze schůzky s Erhardem lépe, dlouhodobě byla jeho pozice kvůli Vietnamu komplikovaná. Johnson se ukázal jako politický pragmatik, který neváhal Erharda přitlačit ke zdi. Jako fórum pro řešení offsetových problémů se nakonec stala třístranná jednání ve složení Spolková republika, Spojené státy a Velká Británie. Němci nakonec již za Kiesingera přislíbili, že nakoupí střednědobé dluhopisy americké vlády ve výši 500 milionů dolarů. Johnson si to pochvaloval i kvůli tomu, že tento krok měl alespoň krátkodobě podobný efekt jako nákup zbraní v USA. Podobně se Němci vyrovnali i s Velkou Británií. Přislíbili offsetové nákupy ve výši 150 milionů dolarů a navíc i Washington přislíbil, že sám offsetově v Británii nakoupí za 19, 6 milionu dolarů. Trojstranné rozhovory skončily 28. dubna 1967 podpisem dohody. Spojené státy na jejím základě navíc začaly napříč Atlantikem rotovat jednotky tak, aby náklady na jejich umístění byly nižší.

Vztahy Spolkové republiky a Spojených států pochopitelně Erhardův odchod ovlivnil. Skončil muž, který svou zahraniční politiku postavil právě na vztahu se Spojenými státy. Američané se navíc obávali toho, že nová vláda již nebude vykonávat tak proamerickou politiku a místo toho se přikloní více směrem k Francii. Kiesinger se však oproti předchozím kancléřům snažil najít způsob, jak vztahy s USA a Francií více vyrovnat. Jeho politika a celkový mezinárodní vývoj přispěl k tomu, že rozdělení na gaullistické a atlantické křídlo v rámci CDU přestávalo dávat smysl. Změněnou mezinárodní realitu potvrdil i podpis NPT, který se konal 1. července 1968 v Bílém domě. Dohodu podepsaly Spojené státy, Sovětský svaz a dalších více než 50 států.

Závěr

Aspirací mojí práce bylo rozborem konkrétních jednání, která ve sledovaném období probíhala mezi USA a Spolkovou republikou, pojmenovat proměny v přístupech Johnsonovy a Erhardovy vlády. Zatímco Johnson v mém pojetí vystupuje jako více pragmatický politik, u Erharda jsem zdůrazňoval někdy jeho příliš idealistický politický rozměr. Jinak řečeno, kancléř často příliš spoléhal na dobrou vůli protistrany. Vysledovat klíčové okamžiky ale bylo těžké. Největší nároky na badatele přitom klade rok 1965, kdy v amerických úvahách NPT definitivně nahradilo MLF. Právě v tomto, jak již jsem zmínil, spatřuji jeden z klíčových okamžiků, který ovlivnil i vztahy mezi Washingtonem a Bonnem.

Rozpory mezi Washingtonem a Bonnem, které jsem ve své práci vylíčil, je však nutné vnímat i v širší perspektivě. Zároveň je totiž možné je brát jako jeden z důkazů pevnosti spojenectví západních států za studené války. Západní blok nebyl závažně poškozený ani emancipační politikou Charlese de Gaulla. Aliance se spolu s postupující evropskou integrací ukázala jako tmel, který západní státy držel pohromadě až do roku 1989. Pevně zakořeněné bylo i spojenectví mezi Washingtonem a Bonnem a dokázalo přežít i další krize. Podpis NPT, který se stal součástí dlouhodobého řešení otázky sdílených jaderných zbraní, pak nejen partnerství USA a Spolkové republiky přinesl potřebný klid.

Seznam literatury a pramenů

Archivní studium

Archiv des Instituts für Zeitgeschichte, München

Declassified Documents Reference System (získáno na The George Washington University - Gelman Library)

National Archives at College Park, Maryland

National Security Archive, The George Washington University, Washington, D.C.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin

Vydané prameny

Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland, hrsg. Im Auftrag des Auswärtigen Amtes vom Institut für Zeitgeschichte, (dosud léta 1949-1953, 1962-1981), München 1989-2012.

Documents diplomatiques français, Depuis 1954, sous la direction du Professeur Maurice Vaisse, Paris 1987 – 2010.

Dokumente zur Berlin-Frage 1944-1966, Schriften des Forschungsinstituts der deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik, München 1987.

Dokumente zur Aussenpolitik, Bd. III/1, hrsg. von Fritz T. Epstein etc., Moskau Bonn. Die Beziehungen zwischen der Sowjetunion und Bundesrepublik Deutschland 1955-1973, Dokumentation, Köln 1975.

Dokumente zur Deutschlandpolitik, Sonderedition „Besondere Bemühungen“, Bd. 1: 1962 bis 1969: Häftlingsfreikauf, Familienzusammenführung, Agentenaustausch, München 2012.

Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Volume XV, Germany and Berlin, Washington DC 1999.

Foreign Relations of the United States, 1961-1963, Volume XIII, West Europe and Canada, Washington DC 1994

Konrad Adenauer Stiftung. *Protokolle: Bundesparteitage 1950-1990*.
<http://www.kas.de/wf/de/71.8935/>

National Security Action Memoranda (NSAM), *Lyndon Johnson Library, Online Colletions*,

<http://www.lbjlib.utexas.edu/johnson/archives.hom/NSAMs/nsamhom.asp>

„Kabinettsprotokolle der Bundesregierung“ online,
<http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/oooo/index.html>

Papers of John F. Kennedy. Presidential Papers. President's Office Files.
<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF.aspx>

Prameny soukromého charakteru

BALL, George W.: *Disziplin der Macht*, Frankfurt am Main 1968.

BALL, George W.: *Diplomacy for a Crowded World*, Boston 1976.

- BIRRENBACH, Kurt: *Meine Sondermissionen: Rückblick auf zwei Jahrzehnte bundesdeutscher Aussenpolitik*, Düsseldorf 1984.
- BOHLEN, Charles E.: *The Transformation of American Foreign Policy*, New York 1969.
- BRANDT, Willy: *Begegnungen und Einsichten. Die Jahre 1960-1975*, Hamburg 1976.
- BRANDT, Willy: *Erinnerungen*, Frankfurt a.M. 1989.
- COUVE de MURVILLE, Maurice: *Une politique étrangère, 1958-1969*, Paris 1971.
- DE GAULLE, Charles: *Discours et Messages, IV Pour L'Effort août – décembre 1965*, Paris 1970.
- DOBRYNIN, Anatolij: *In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents*, New York 1995.
- ERHARD, Ludwig: *Wohlstand für alle*, Düsseldorf 1957.
- ERHARD, Ludwig: *Kriegsfinanzierung und Schuldenkonsolidierung*, Frankfurt a. M. 1977.
- zu GUTTENBERG, Freiherr, Karl Theodor: *Im Interesse der Freiheit*, Bonn 1970.
- JOHNSON, Lyndon B.: *My hope for America*, New York 1964.
- JOHNSON, Lyndon B.: *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency, 1963-1969*, New York 1970.
- MCGHEE, George: *At the Creation of a New Germany*, New Haven 1989.
- McNAMARA, Robert: *In Retrospect*, New York 1995.
- OSTERHELD, Horst: *Außenpolitik unter Bundeskanzler Ludwig Erhard*, Düsseldorf 1992.
- RUSK, Dean: *As I Saw It*, New York 1990.
- ROSTOW, Walter W.: *The Diffusion of Power*, New York 1972.
- STRAUß, Franz Josef: *Die Erinnerungen*, Berlin 1989.
- SULZBERGER, C. L.: *The Last of Giants*, New York 1970.

Literatura

- BENDER, Peter: *Neue Ostpolitik, Vom Mauerbau zum Moskauer Vertrag*, München 1989.
- BERWID-BUQUOY, Jan: *Otec německého hospodářského zázraku – Ludwig Erhard*, České Budějovice 2006.

- BESCHLOSS, Michael R. (ed.): *Reaching for Glory: Lyndon Johnson's Secret White House Tapes, 1964-1965*, New York 2001.
- BESCHLOSS, Michael R. (ed.): *Taking Charge: The Johnson White House Tapes, 1963-1964*, New York 1997.
- BESSON, Waldemar: *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik, Erfahrungen und Massstäbe*, München 1970.
- BLOCH, Charles, *De Gaulle et l'Allemagne*. In: BARNAVI, Élie, FRIEDLÄNDER, Saül, *La politique étrangère du Général de Gaulle*, Paris 1985.
- BORNET, Vaughn D.: *The Presidency of Lyndon B. Johnson*, Lawrence 1983.
- BRANDSTETTER, Karl: *Allianz des Misstrauens*, Köln 1989.
- BUCHSTAB, Günter, GASSERT, Philipp, THADDÄUS LANG, Peter (hrsg.), *Kurt Georg Kiesinger 1904-1988*, Freiburg 2005.
- BUSBY, Horace: *The Thirty-First of March: An Intimate Portrait of Lyndon Johnson's Final Days in Office*, New York 2005.
- CARO, Robert: *The Years of Lyndon Johnson I-IV.:I. The Path to Power*, New York 1982; II. *Means of Ascent*, New York 1990; III. *Master of the Senate*, New York 2002, IV. *The Passage of Power*, New York 2012.
- COSTIGLIOLA, Frank: *Lyndon B. Johnson, Germany and „the End of the Cold War“*. In: COHEN, Warren I., TUCKER (ed.), Nancy: *Lyndon Johnson Confronts the World American Foreign Policy 1963-1968*, New York 1994.
- COSTIGLIOLA, Frank: *France and the United States: The Cold Alliance since World War II*, New York 1992.
- COSTIGLIOLA, Frank, PATERSON, Thomas G., *Defining and Doing the History of United States Foreign Relations: A Primer*. In: HOGAN, Michael J., PATERSON, Thomas G., *Explaining the History of American Foreign Relations*, New York 2004
- DALLEK, Robert: *Lyndon Johnson: Portrait of a President*, New York 2004.
- DALLEK, Robert: *Flawed Giant, Lyndon Johnson and His Times 1961 – 1973*, New York 1998.
- DALLEK, Robert, *Nedokončený život John F. Kennedy*, Praha 2006.
- DAUM, Andreas W. (ed.): *America, the Vietnam War and the World*, Washington, D.C. 2003.

- DIEHL, Günter, *Kurt Georg Kiesinger*, KLEIN, Hans (hrsg.), *Die Bundeskanzler*, Berlin 1993.
- DOERING-MANTEUFFEL, Anselm: *Die Bundesrepublik Deutschland in der Ära Adenauer. Außenpolitik und innere Entwicklung 1949-1963*, Darmstadt 1988.
- DÖNHOF, Gräfin Marion: *Deutsche Außenpolitik von Adenauer bis Brandt*, Hamburg 1970.
- EIBL, Franz: *Politik der Bewegung: Gerhard Schröder als Außenminister 1961-1966*, München 2001.
- FEUCHTE, Paul: *Kurt Georg Kiesinger – Wegbereiter und Bewahrer der politischen Einheit im Südwesten*. In: BUCHSTAB, Günter, GASSERT,
- FIALA, Petr, PITROVÁ, Markéta: *Evropská unie*, Brno 2003.
- GADDIS, John Lewis: *Studená válka*, Praha 2006.
- GALA, Marilena, *Western Europe and Negotiations on Arms Control. The Anglo-Americans and the Evolving Concept of European Security 1963-1968*. In: Loth, Wilfried (ed.): *Europe, Cold War and Coexistence 1953-1965*, London, Portland 2004.
- GATZKE, Hans W.: *Germany and the United States „A Special Relationship?“*, Cambridge MA, Harvard University Press, 1980.
- GEIGER, Tim: *Atlantiker gegen Gaullisten. Außenpolitischer Konflikt und innerparteilicher Machtkampf in der CDU/CSU 1958-1969* (= Studien zur Internationalen Geschichte, Bd. 20), München 2008
- GEHLER, Michael: *Deutschland. Von der Teilung zur Einigung. 1945 bis heute*, Wien 2010.
- GERMOND, Carine: „A cordial Potentiality?“ *De Gaulle and the Franco-German Partnership, 1963-1969*. In: NUENLIST, Christian, LOCHER, Anna, GARRET, Martin (ed): *Globalizing de Gaulle: international perspectives on French foreign policies*, Lexington 2010.
- GRAML, Hermann: *Die Außenpolitik*. In: BENZ, Wolfgang (hrsg.), *Die Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, Bd. 1: Politik, Frankfurt a. M. 1989.
- GRANIERI, Donald J.: *The ambivalent Alliance. Konrad Adenauer, The CDU/CSU and the West 1949-1966*, New York 2003.
- GREINER, Bernd: *Krieg ohne Fronten, Die USA in Vietnam*, Hamburg 2007.
- GREWE, Wilhelm G.: *Deutsche Aussenpolitik der Nachkriegszeit*, Stuttgart 1960.

- HACKE, Christian: *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, Berlin 1993.
- HAFTENDORN, Helga: *Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung*, Stuttgart 2001.
- HANRIEDER, Wolfram F.: *Deutschland, Europa, Amerika. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland 1949-1994*, Paderborn 1995.
- HENTSCHEL, Volker: *Ludwig Erhard*, München 1996.
- HILDEBRAND, Klaus: *Von Erhard zur Grossen Koalition 1963-1969*, Stuttgart 1984
(= Geschichte der Bundesrepublik Deutschland, 4. Bd.).
- HOLMES COOPER, Alice: *German Peace Movements since 1945*, Michigan 1996.
- HOOK, Steven W.: *U.S. Foreign Policy: the paradox of world power*, Washington D.C. 2005.
- HUYN, Hans Graf: *Die Sackgasse: Deutschlands Weg in die Isolierung*, Stuttgart 1966.
- JANOUSĚK, Petr, *Vliv druhé berlínské krize na zahraniční politiku Spolkové republiky Německo 1958-1961*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2005.
- KAPLAN, Lawrence S., *The MLF Debate*. In: BRINKLEY, Douglas, GRIFFITHS, Richard T. (ed.): *John F. Kennedy and Europe*, Baton Rouge 1999.
- KAPLAN, Lawrence S., LANDA Ronald D., DREA Edward J.: *The McNamara Ascendancy 1961-1965*, Washington DC 2006.
- KISSINGER, Henry: *The Troubled Partnership*, New York 1965.
- KOERFER, Daniel: *Kampf ums Kanzleramt*, Stuttgart 1987.
- KOOP, Volker: *Kai-Uwe von Hassel. Eine politische Biographie*, Köln 2007.
- KÖHLER, Henning: *Adenauer*, Frankfurt a. M. 1994.
- KRANZ, Matthias: *Die Formierte Gesellschaft. Ein Konzept wider der totalitären Ordnung?*, Vordiplomarbeit (GRIN Verlag), München 2002.
- LACOUTURE, Jean: *De Gaulle, 3. Le souverain 1959-1970*, Éditions du Seuil, 1986.
- LAITENBERGER, Volkhard: *Ludwig Erhard*, Göttingen 1986.
- LOTH, Wilfried: *Die Teilung der Welt 1941-1955*, München 1983.
- LOTH, Wilfried: *Overcoming the Cold War. A History of Détente, 1950- 1991*, Basingstoke 2002.
- LINSEL, Knut: *Charles de Gaulle und Deutschland*, Sigmaringen 1998.

- MADDOCK, Shane J.: *Nuclear Apartheid: the quest for American atomic supremacy from World War II to the present*, North Carolina 2010.
- MAIZIÉRE, Ulrich de: *Zur Mitwirkung der Bundesrepublik Deutschland an der Nuklearstrategie der NATO (1955-1972)*. In: BRACHER, Karl Dietrich, FUNKE, Manfred, SCHWARZ, Hans-Peter: *Deutschland zwischen Krieg und Frieden*, Bonn 1990.
- MARANISS, David: *They marched into sunlight*, New York 2003.
- MCCORMICK, Thomas J.: *America's Half-Century*, Baltimore 1995.
- MIERZEJEWSKI, Alfred J.: *Ludwig Erhard, Der Wegbereiter der Sozialen Marktwirtschaft*, München 2005.
- MORGAN, Roger: *The United States and West Germany, 1945-1973*, London 1974.
- MORSEY, Rudolf: *Die Bundesrepublik Deutschland. Entstehung und Entwicklung bis 1969*, München 1990.
- NINKOVICH, Frank A., *The United States and the German Question 1949-1968*. In: JUNKER, Detlef (ed.): *Die USA und Deutschland im Zeitalter des Kalten Krieges*, Stuttgart 2001.
- OPPELLAND, Torsten: *Gerhard Schröder*, Düsseldorf 2002.
- POTTHOFF, Heinrich, MILLER, Susanne: *The Social Democratic Party of Germany 1848-2005*, Bonn 2006.
- PLŠKOVÁ, Jaroslava: *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974*, Praha 1999.
- REYN, Sebastian: *Atlantis Lost. The American Experience with de Gaulle, 1958-1969*, Amsterdam 2010.
- SCHERTZ, Adrian W.: *Die Deutschland Politik Kennedys und Johnsons*, Köln 1992.
- SCHMIDT, Heide-Irene. „*The Embarrassment of Strenght*“: *Die Deutsch Position im „International Monetary System“ 1958-1968*. In: LEHMKUHL, Ursula, WURM, Clemens A., ZIMMERMANN, Hubert, *Deutschland, Großbritannien, Amerika, USA-Studien – Band 14*, Stuttgart 2003.
- SCHÖLLGEN, Gregor: *Willy Brandt*, Berlin 2001.
- SCHRÖDER, Gerhard (hrsg.): *Ludwig Erhard Beiträge zu seiner politischen Biographie, Festschrift zum fünfundsiebzigsten Geburtstag*, Frankfurt a. M. 1972.
- SCHWARTZ, Thomas A.: *Lyndon Johnson and Europe*, London 2003.

- SCHWARTZ, Thomas A.: *Lyndon Johnson and Europe: Alliance Politics, Political Economy, and "Growing out of the Cold War"*. In: BRANDS, H.W.: *The Foreign Policies of Lyndon Johnson Beyond Vietnam*, Texas 1999.
- SCHWARZ, Hans-Peter: *Konrad Adenauer, German Politician and Statesman in a Period of War, Revolution and Reconstruction*, Vol. 2: *The Statesman, 1952-1967*, Stuttgart 1997.
- SEABORG, Glenn T.: *Kennedy, Khrushchev and the Test Ban*, Los Angeles 1981.
- SIEBENMORGEN, Peter: *Gezeitenwechsel, Aufbruch zur Entspannungspolitik*, Bonn 1990.
- SOBĚHART, Radek: *Východní politika Willyho Brandta* (disertační práce), Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011.
- TRACHTENBERG, Marc: *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement 1945-1963*, New Jersey 1999.
- URWIN, Derek W.: *A Political History of Western Europe since 1945*, London, New York 1997.
- WILLIAMS, Charles: *Adenauer, otec nového Německa*, Praha 2002.
- WILLIAMS, Phil: *US Troops in Europe*, Boston 1984.
- WOODS, Randall B.: *LBJ, Architect of American Ambition*, Cambridge, Massachusetts 2006
- ZIMMERMANN, Hubert: *Money and Security: troops, Monetary policy, and West Germany's relations with the United States and Britain 1950-1971*, Cambridge 2002.
- ZIMMERMANN, Hubert: *Who Paid for America's War? Vietnam and the International Monetary System, 1960-1975*. In: Daum Andreas W., Gardner, Lloyd C, Mausbauch Wilfried (ed.): *America, the Vietnam War and the World*, Washington, D.C. 2003.

Časopisecké studie

- BATOR, Francis M., *No Good Choices: LBJ and Vietnam/Great Society Connection*. In: *Diplomatic History* 32, 2008, č. 3, s. 309 – 340.
- BERMAN, Larry, *Coming to Grips with Lyndon Johnson's War*. In: *Diplomatic History* 17, 1993, č. 4, s. 519-538.

- BLASIUS, Rainer (hrsg): *Von Adenauer zu Erhard*, Studien zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1963, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte/Schriftenreihe 68, München 1994.
- BIRRENBACH, Kurt, *Partnerschaft und Konsultation in der NATO*. In: Europa-Archiv 18, 1963, s. 861 – 870.
- BOYLE, Kevin, *The Price of Peace: Vietnam, the Pound, and the Crisis of the American Empire*. In: Diplomatic History 27, 2003, č. 1, s. 37 – 73.
- BRANDS, Hal, *Progress Unseen: U.S. Arms Control Policy and the Origins of Détente, 1963 – 1968*. In: Diplomatic History 30, 2006, č. 2, s. 253 – 285.
- COLMAN, Jonathan, *Harold Wilson, Lyndon Johnson and Anglo-American 'summit diplomacy', 1964-1968*. In: Journal of Transatlantic Studies 1, 2003, č. 2, s. 131 – 151.
- DALLEK, Robert, *Lyndon Johnson and Vietnam: The Making of Tragedy*. In: Diplomatic History 20, 1996, č. 2, s. 147-162.
- ELLIS, Sylvia, *A foreign policy success? LBJ and transatlantik relations*. In: Journal of Transatlantic Studies 8, 2010, s. 247 – 256.
- GAVIN, Francis J., *The Myth of Flexible Response: United States in Europe during 1960s*. In: International History Review 23, 2001, č. 4, s. 847-875.
- GAVIN, Francis J., *The Gold Battles within the Cold War: American Monetary Policy and the Defense of Europe 1960-1963*. In: Diplomatic History 26, 2002, č. 1, s. 61-94.
- HAFTENDORN, Helga, KOLKMAN, Michael, *German Policy in a Strategic Triangle: Berlin, Paris, Washington...and What about London?* In: Cambridge Review of International Affairs 17, 2004, č. 3, s. 467-480.
- HULL, Christopher, *"Going to War in Buses": The Anglo-American Clash over Leyland Sales to Cuba, 1963–1964*. In: Diplomatic History 34, č. 5, 2010, s. 793-822.
- JANOUSŠEK, Petr, *Pád kancléře Erharda*. In: Historický obzor 20, 2009 č. 5-6, s. 128 – 133.
- JANOUSŠEK, Petr, *USA, SRN a ztroskotaní projektu Mnohonárodních sil*. In: Historický obzor 11, 2008 č. 7-8, s. 178-184.
- KISSINGER, Henry, *Die deutsche Frage als Problem der europäischen und der internationalen Sicherheit*. In: Europa-Archiv 21, 1966, s. 831-838.

- KUNZ, Diane, *Lyndon Johnson's dollar diplomacy*. In: *History Today* 42, 1992, č. 4, s. 45-53.
- KÜHLEM, Kordula, „*Burgfrieden*“: *Die Bedeutung und Verwendung des Begriffs zwischen Bonn und Moskau 1958 – 1963*. In: *Historisch-Politische Mitteilungen* 16, 2009, č. 16, s. 37 – 56.
- KÜSTERS, Hanns Jürgen, *Souveränität und ABC-Waffen-Verzicht. Die deutsche Diplomatie auf der Londoner Neunmächte-Konferenz 1954*. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 42, 1994, č. 4, s. 499-536.
- LAPPENKÜPER, Ulrich, *Ich bin wirklich ein guter Europäer Ludwig Erhard Europapolitik 1949-1966*. In: *Francia* 18, 1991, č. 3, 85-121.
- LIN, Mao, *China and the Escalation of Vietnam War*. In: *Journal of Cold War Studies* 11, 2009, č. 2, s. 35-69.
- MARCOWITZ, Reiner, *Wendjahre 1963/1964. Die deutsch-französische Beziehungen in der Endphase der Ära Adenauer und zu Beginn der Kanzlerschaft Erhard*. In: *Francia* 22, 1995, č. 3, 83-104.
- MCCGWIRE, Michael, *The rise and fall of the NPT: an opportunity for Britain*. In: *International Affairs* 81, 2005, č. 1, s. 115-140.
- MIDDEKE, Michael, *Anglo-American Nuclear Weapons Cooperation After the Nassau Conference: The British Policy of Interdependence*. In: *Journal of Cold War Studies* 2, 2000, č. 2, s. 69-96.
- OPPELLAND, Torsten, „*Der Ostpolitiker*“ *Gerhard Schröder- ein vorläufer der socialliberalen Ost- und Deutschlandpolitik*. In: *Historisch-Politische Mitteilungen* 8, 2001, s. 63-84.
- RUSK, Dean, *Eine bewegliche Ost-West-Handelspolitik*. In: *Europa-Archiv* 19, 1964, č. 7, s. 221 – 232.
- SCHAAD, Martin, *Eine gaullistische Inszenierung: Zur Affäre um den Grafen Huyn*. In: *Historisch Politische Mitteilungen* 8, 2001, s. 95-112.
- SCHRÖDER, Gerhard, *Grundprobleme der Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*. In: *Europa-Archiv* 17, 1962, s. 581-594.
- SOMMER, Theo, *Bonn Changes Course*. In: *Foreign Affairs* 45, 1967, č. 3, s. 477-491.
- SOMMER, Theo, *Ein Rosenhag im Eis*. In: *Die Zeit*, 2003, č. 4. www.zeit.de/2003/04/Elysee.

SCHRAFTSTETTER, Susanna, TWIGGE, Stephen, *Trick of Truth? The British ANF Proposal, West Germany and US Nonproliferation Policy, 1964-68*. In: *Diplomacy & Statecraft* 11, 2000, č. 2, s. 161-184.

SCHWARZ, Hans-Peter, *Adenauer und die Kernwaffen*. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 37, 1989, č. 4, s. 567-593.

TILLMAN, Barrett, *Silver Star Airplane Ride*. In: *Naval History* 15, 2001, č. 2, s. 25.

YOUNG, John W., *Killing the MLF? The Wilson Government and Nuclear Sharing in Europe, 1964-66*. In: *Diplomacy & Statecraft* 14, 2003, č. 2, s. 295-324.

ZIMMERMANN, Hubert, *Franz Josef Strauß und der deutsch-amerikanische Währungskonflikt in den sechziger Jahren*. In: *Vierteljahrshefte für Zeigeschichte* 47, 1999, č. 1, s. 57-86.

Noviny a časopisy

Frankfurter Allgemeine Zeitung

Süddeutsche Zeitung

Der Spiegel

Die Welt

Die Zeit

The New York Times

Time